

ואילך); אולם אם כונתה של ההשערה הזאת היא להוציא מן הכלל את ס' משנה התורה ולצמצם את החרוש רק ב"תורה האחרת" הכלולה בחמשת החומשים (Wellh. Prof. 434)—אז עלינו לשים לב לזאת, שבנחמיה ה'—י' אין שום רמז להכרז כזה; להפך, שם מדובר על כל התורה כלה (נחמיה י', ל'); ומקומות אחרים בעזרא ב', ל"ד-מ'; ס"ג (נחמיה ז', ל"ט-מ"ג; ס"ה), נחמיה ו', י' ואילך; י"ב, ל"ה, מ"א, וכחני ב', י"א מעידים, כי חקי ת"כ אשר בחמשת חומשי התורה כבר היו ידועים לפני אספת העם שעליה מסופר בנחמיה ח', י"ג. גם בודיסין (Einl. s. 195 ff) בא לירי מסקנה כזו וגם הוא מוכר, שצריך להחזיק בהנחה זו, שבימי עזרא נתפרסמו חקי ת"כ ביחד עם חקים אחרים שהיו מצויים וידועים בעם מכבר. ואין לנו עסק כאן—לכהפ"ח במקצת—עם פרסומה של תורת חקים חדשה שנוצרה ונתהוותה זה עתה. כך אומר בודיסין.—ואנחנו נוסיף עוד לדברים הנ"ל גם את זאת, שבספר נחמיה אין זכר לשתי תורות מיוחדות, אלא, להפך, כל העם ועזרא ידעו רק תורת ה' אחת; ולכן מחויב כל אחד ואחד להודות, שאז לא נתפרסמה בכלל תורה חדשה מלבד התורה העתיקה שהיתה ידועה בעם כנתונה מאת ה' למשה על הר סיני; ולא נמצא אז אדם מבני הדור ההוא שחשד אפילו חשד קל, שהתורה שנקראה באוני העם איננה תורת משה. והדבר הזה בולט ונכר בכל הספור ההוא (בנחמיה) ואין טה להתוכח על אודות הענין הזה.

ת"כ ותנאי-החיים אחר גלות בבל.

(פרק י"ב)

אנחנו הוכחנו שם' ת"כ נודע באספת העם—שעליה מסופר בנחמיה ח"י—לא בפעם הראשונה ושהספר הזה ביחד עם יתר חלקי התורה נתקבלו אז ע"י העם בתור התורה העתיקה שנתנה מאת ה'; ובזאת הוכחה בעצם הדבר (באפן בלתי-ישר), לפי השקפתה של הכקרת החדשה, כנותו ואמתותו של ס' ת"כ, יען כי ההיסטוריה אינה יודעת כלום—לפי הדברים שנאמרו למעלה—על התהוותה של ת"כ בזמן ידוע אחר גלות בבל או לפנייה; ועלינו לקבע את מקומו של ספר החקים הזה—כדרישת התורה והספר הנ"ל בעצמו ממנו—בראשית ימיו של עם ישראל. ואולם אם וילהויזן חושב את דבר קיומה של ת"כ לפני גלות בבל מבלי היותה ידועה בעם ומבלי היות לה כח השפעה לדבר בלתי מוכן—אז על אחת כמה וכמה לא יוכן דבר זה, שספר חקים כזה נכנס לקיום ולחיים כחשאי מבלי לעשות רשם בתולדות ישראל. וגם הלוצינגר מסכים לזאת; הוא אומר (s. 429): "תורת כהנים נעשתה ליסודה ולבסיסה של היהדות המאוחרת. ספר חקים בעל ערך כזה אינו מתגנב ונכנס בצנעא; להפך, יש לנו רשות לחשב, שספר ת"כ נתקבל באספה פומבית בפרסום גדול כמו ס' משנה התורה". ואת המעשה הזה

מוצא הולצינגר בנחמיה ח'—י'. אולם מכיון שההוכחה הזאת היא הוכחה שאין בה ממש, אז עלינו למצוא את המעשה החגיגי הזה רק במתן התורה על הר סיני ובחקים שנתנו ע"י משה אחר כך. ולמען חזק עוד יותר את דברינו שאמרנו למעלה, כי השערה זו, שם ת"כ נוצר אחר גלות בבל, היא דבר בלתי אפשרי, נביא עוד דוגמאות רבות בהירות ומאירות עינים, שתראינה כי חקי ת"כ אינם מתאימים כלל וכלל לתקופה שאחר גלות בבל וכי לא יכלו להוצר באותו הזמן. נשים לב בראשונה אל ארון הברית.

(א) ארון הברית.

אמנם גם ביתר חלקי התורה, במקורות IE ובמשנה התורה, נזכר ארון הברית, אולם בת"כ הבלטו ערכו והשיבותו בעבודת ה' יותר מאשר במקומות אחרים; הוא כלי הקדש הראשון אשר ה' צוה לעשותו (שמות כ"ה, י' ואילך); על הארון היתה הכפרת עם שני הכרוכים ועליו היתה נגלית שכנת ה' (שמות כ"ה, כ"ב); וביום הקדוש מכל ימי השנה היה הכהן הגדול מכפר שם. על הכהנים ועל העם (ויקרא ט"ז, י"ג ואילך). במטעות הארון היו תמיד שני כדים (שמות כ"ה, ט"ו); כהם היו הלויים נושאים את הארון, שהכהנים היו מכסים אותו היטב (במדבר ד', ה', ט"ו).

ואין מי שיכחיש את העובדה הזאת, שזמן רב לפני חרבן הבית הראשון כבר לא היה בו הארון ושני לוחות הברית; כאשר נבנה הבית השני לא עלתה מחשבה על לבם לשים גם ארון ברית בקדש הקדשים (עין בירמיהו ג', ט"ז); ולכן לא היה עוד מעשה הכפרה ביום הכפורים על הכפרת אל"א על אבן השתיה אשר מלאה את מקומו של הארון (יזמא ח', ב'). ולשם מה הכנים מחבר ס' ת"כ את ארון ה' לתוך קבץ חקיו? וגם אם נאמר שרצונו למבטע כספרו את הותם העתיקות העיר את לבו לספר על עשיית הארון, אולם מהו הדבר שהניעו לקשר את מעשה הכפרה הגדול ביום הכפורים לכלי קדש שלא היה במציאות כלל בזמן החזא. ושלא חשבו לחדשו ולהקימו כבימי קדם? הלא חסרון כלי הכפרה החשוב הזה היה יכל לעורר ספק בערכה של הכפרה בעצמה? ומדוע לא עלתה מחשבה על לב הנביאים והכהנים שחיו בתחלת ימי הבית השני לחדש ולהקים בבית המקדש את הארון והכפרת, אם באותו הזמן נתחבר כאמת ס' ת"כ המיחס ערך גדול לכלי הקדש הנ"ל?—אולם לשוא נחכה לתשובתם של המבקרים החדשים על השאלות האלה; הם יוכלו לתרץ את הקושיא הזאת רק בתרוצים דחוקים וריקים (Kloster. N. K. Z 1897 s. 358).

(ב) האורים—התמים ומשחת הכהן הגדול.

על האורים—התמים ותפקידם מסופר רק בת"כ (שמות כ"ה, י'); אמנם שם לא נאמר כלום על מהותם של האורים והתמים; אולם תפקידם הגדר היטב באמרו:

„ונשא אהרן את משפט בני ישראל על לבו לפני ה' תמיד". בכמדבר כ"ג, כ"א (ת"כ) נתבאר הדבר הזה יותר: „ולפני אלעזר הכהן יעמד (יהושע) ושאל לו במשפט האורים לפני ה'; על פיו יצאו ועל פיו יבואו הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה". האורים והתמים נקבעו אפוא להודיע ע"י הכהן הגדול את רצון ה' לראשי העם, כדי שיהיו נוהגים על פיו במקרים חשובים. ונראה הדבר שלולא רצה המחבר לעטות את הענין הזה במעטה סוד ומסתורין, כי אז היה יכל לספר על האורים-התמים עוד יותר.

שאלות באורים ובתמים היו מצויות מאד בתקופת השופטים ובימי דוד ושלמה; שם האורים נזכר פעמים אחדות בפרוש (בשמו"א כ"ח, ו' ובתרגום השבעים לשמו"א י"ד, ט"א) אולם ברוב המקרים מוצנע השם הזה בכטוי „שאל כה" (שופטים א', א'; כ', י"ח, כ"ג, כ"ז; שמו"א י', כ"ב; י"ד, ל"ז; כ"ב, י', י"ג, ט"ז; כ"ג, כ', ד', ט' ואילך; ל' ח'; שמו"ב כ' א'; ה', י"ט, כ"ג). אחרי מלכותו של דוד לא נזכרו עוד האורים-התמים; דבר המוטל בספק הוא, אם האפור הכתוב בהושע ג', ד' מתכוון לאורים ולתמים (עין בפרושו של נובק). לפי הדברים שנאמרו בכרכת משה (משנה תורה ל"ג, ח') שיכים האורים-התמים בכל אפן לשבט לוי.

והדבר ברור אפוא, שאחר גלות בבל, בימי הבית השני, לא היו עוד האורים-התמים בעולם וכל שאלה שהיתה זקוקה למענה ה' נדחתה „עד עמד כהן לאורים ותמים" (עזרא כ', ס"ג; נחמיה ז', ס"ה).

ולו נוצר ונתהווה ס' ת"כ רק בימי הגלות, כי עתה לא היה מחברו — שהיה, לפי דברי הכקרת-החדשה, כהן אשר תועלתם של אחיו הכהנים היתה תמיד לנגד עיניו ואשר רצה ביהוד לרומם את ערכו והשיבותו של הכהן הגדול — מתאר את הכהן הגדול כנושא האורים והתמים שלא היו בעולם בזמנו. וחסרון הכלי הקדוש הזה היה יכל להביא לידי כך שיחולל כבוד הכהן הגדול בעיני העם ושגם תתעורר מחשבה בלב רבים, כי אין רשות לכהן גדול, שאינו יכל לשאל באורים ולהודיע לעם את רצון ה', לעבוד את עבודת הקדש וכי טוב ורצוי הדבר לדחות גם את מנוי הכהן הגדול „עד עמד כהן לאורים ותמים".

גם המשחה כשמן הקדש היתה חשובה כמו האורים-התמים; ובאמת היתה השיכותה גדולה יותר לגבי מעמדו ומצבו של הכהן הגדול. בפעם הראשונה קודשו, כפי שנאמר בת"כ, כל הכהנים (אהרן ובניו) בשמן משחת הקדש (שמות ל' ל'); אולם אח"כ היה נמשח כשמן הקדש רק הכהן הגדול הבא לעבוד תחת אביו (ויקרא ו', ט"ז; ט"ז, ל"ב; כ"א, י'); המשחה הזאת היתה תובה גמורה על הכהן הגדול, מפני שאחרי המעשה הזה היו קוראים לו בשם „הכהן המשיח" (ויקרא ה', ג' ואילך, ט"ז; ו', ט"ו); בימי הבית השני אין אנתנו מוצאים שום זכר

למשחת הכהן הגדול אעפ"י שבאחד מספורי הנבואה של זכריה (ד', י"ד) נקראים הנשיא והכהן הגדול בשם "שני בני היצוהר" בתור זכר לטכס המשחה שהיה נהוג בימי קדם³³). ארון הברית, האורים והתמים ושמן הקדש הם, לפי הקבלה העברית, מהמשת הדברים שהיו בבית הראשון ולא היו בבית השני³⁴ (עין בירושלמי תענית; בבלי יומא כ"א, א' ועוד). לפי בריתא אחרת גנו יאשיהו את שמן המשחה (הוריות י"ב ועוד). ושוב אי-אפשר להעלות על הדעת, שמחבר אשר כתב את ספרו בימי גלות כבל יקבע לחובה את משיחת הכהן הגדול—למען הרם את ערכו וחשיבותו—כאותו הזמן שלא חשבו כלל ע"ד הוצאת הטכס הזה לפעל.

ג) תפקיד הלויים.

הדברים שנאמרו בת"כ על תפקיד הלויים אינם מתאימים כלל וכלל לתפקידים שהיו להם אחרי הגלות. לפי ת"כ היתה חובת הלויים רק לשאת את המשכן וכל כליו ולהעבירם ממקום למקום (במדבר ד'), לשמרו ולעזר לכהנים בעבודותיהם השונות (במדבר ג, ו' ואילך); פרטי העבודות האלה לא נאמרו שם; וגם לא נזכר שם מה תהיינה חובותיהם של הלויים כאשר בית המקדש יהא קבוע ועומד במקומו בזמן מן הזמנים. והדבר הזה לזכרו מעיד, שאי-אפשר להגיד שת"כ נוצרה כתקופה שאחר גלות כבל. מה היתה כונתו של המחוקק, שחי, לפי דברי הבקרת החדשה, אחר הגלות, כספרו לנו, שהלויים מלאו חובות ועבודות כאלה אשר בתקופתו (של המחוקק) לא היה להן שום ערך?

ולעומת זה אין אנחנו מוצאים בת"כ שום רמז לכל אותן החובות שהיו מוטלות, לפי דברי הנביא יחזקאל ולפי הדברים הנאמרים בספרים שנתחברו אחר גלות כבל, על הלויים בזמן ההוא. יחזקאל מצוה, שהלויים "ישחטו את העולה ואת הזבח לעם" (מ"ד, י"א) וגם "יבשלו שם את זבח העם" (מ"ז, כ"ד). לעבודות הלויים האלה אין זכר בת"כ; להפך, לפי חקי הקרבנות שנאמרו בויקרא א"ו יכ"ג גם זר לשחט את קרבנו ולבשלו. ואם בעל דה"י מניח שדבר הזה (שחיטת הקרבנות ע"י הלויים) היה כה ותקף גם לפני הגלות (דה"י ב, ל'; י"ז; ל"ה, י"א ואילך), מכל שכן שהיו נוהגים ככה הלכה למעשה אחר הגלות. גם אפית המנחה היתה מוטלת מימי דוד ואילך, לפי דה"א כ"ג, כ"ט, על הלויים.

וביחוד ראויה לשימת לב העובדה הזו: ס' ת"כ אינו מזכיר כלל וכלל את אחת החובות העקריות והחשובות של הלויים—והיא: השירה ותזמרה³⁵. לפי דה"א

א) אגב גררא נעיר, כי הפסוק הזה אשר בזכריה מלמדנו, כי בימי קדם היו נוהגים למשח גם את הכהן הגדול וגם את המלך. ומכיון שמשחת הכהן הגדול נאמרה רק בת"כ, נמצאנו למדים שגם הפסוק הזה מוחה בפרוש על דברי המבקרים החדשים הקובעים את זמנו של ת"כ בשנת 444.

ב) ועוד: הכהנים צוו בת"כ (במדבר י, ח/י) לתקע בחצוצרות בעת הקרבת הקרבנות בימי

כ"ה, א' ואילך תקן דוד את השירה בבית ה'. ומלבד ראיות אחרות יכולים אנחנו להביא גם קמעים מיוחזקאל מ', מ"ד ואילך ומתהלים קל"ז המעידים כי כבר בימי הבית הראשון היו משוררים בבית המקדש. ולא רק בדה"י בלבד אלא גם בעזרא ובנחמיה אנחנו קוראים במקומות רבים, כי המשוררים האלה היו לויים (עין ביחוד בעזרא ג', י"א). ולו נוצר מ' ת"כ אחר הגלות, כי עתה אי-אפשר היה לבאר בשו"א את דבר אי-הזכרתו את התפקיד החשוב הזה של הלויים ב).

ד) היחס בין הכהנים ובין הלויים.

היחס בין הכהנים ובין הלויים כענין ספוק צרכיהם, כפי שנקבע בת"כ, הוא מחאה נמרצה להשקפתו של וילהויזן. בימי הגלות לא היה, כנראה, מספר הלויים גדול ממספר הכהנים. וגם וילהויזן בעצמו (Gesch. s. 152) מסכים לדבר הזה¹). ואמנם בשוכם מהגולה באו אחם ארבעת אלפים מאתים שמונים ותשעה כהנים ורק שלש מאות ארבעים ואחד לויים. ולעומת זה מצוה ס' ת"כ את בני ישראל לתת מנחלתם ללויים ארבעים ושמונה ערים לשבתם. מספר הערים שצריך לתת מהן לכהנים לא נאמר בתורה. רק ביהושע כ"א מסופר, כי לכהנים נתנו שלש עשרה עיר וללויים—שלשים וחמש. והחלוקה הזאת אינה מתאימה כלל וכלל למספר הכהנים והלויים בימי הגלות וגם לחלוקה אשר ביוחזקאל. חלוקה המעשר בין הכהנים ובין הלויים לפי תורת כהנים סותרת עוד יותר את ההנחה, כי מוצאו של הספר הזה הוא מימי הגלות. המעשר היה הכנסתם העקרית של הכהנים; ולכן הוא נקרא בשם "נחלתם" (במדבר י"ח, כ"א, כ"ד), מפני שנתן להם תחת נחלתם באדמת אי"י). ואולם הלויים קבלו מהמעשר הזה תשעה חלקים והכהנים—רק חלק אחד. נוסף גם את זאת, שחלקם של הלויים היה כרשותם הגמורה בלי שום

חגים והמועדים ואין שם זכר לשירת הלויים ולנגינתם. ואיך אפשר לישב את הדבר הזה, אם ת"כ נתחברה רק אחרי גלות ככל?

א) ב"מאגאזין" 1890 בעמ' פ"ג ואילך נסתרה ונפרכה (עין בספרו של קיונן בעמ' רפ"ג) השערתו של פוגלשטיין, שהמשוררים והשוערים נעשו לויים רק בתקופה מאוחרת. מעזרא ב' ס"ב אנחנו למדים עד כמה היו זהירים ומרדקים בכתבי היחש.

ב) עין בערכין י"א א' ובספרו במדבר.

ג) את הדבר הזה אנחנו למדים גם מיוחזקאל מ"ה, ג"ה; מ"ח, י' י"ג; עין בפרק: "ספוק צרכיה של הכהונה" הכתוב להלן.

ד) שם לוי היה, לפי הספירה אשר במדבר, רק החלק השליש מכל ישראל; ולכן נראה לנו המעשר כ"נחלה" גדולה יותר מדי בערך למספר אנשיו. גם אם צונו בתורה לתתו רק מרגן, מיצהר ומתירוש. אולם צריך לשים לב לזאת, שלפי החק היה כל אחד ואחד נאמן על הפרשת מעשרות ולכן אפשר היה לראות מראש, שימצאו רבים אשר ישתמטו מלמלא את חובתם זו; והדבר הזה היה מצוי גם בימי הבית השני (עין במסכת דמאי).

הנבלה "כתבואת גרן וכתבואת יקב", אבל חלקם של הכהנים נחשב לקדוש ורק להם ולבני ביתם היה מותר לאכלו במהרה. נמצאנו למדים מכאן, שם' ת"כ הניח דבר זה, שמספר הלויים היה גדול בהרבה ממספר הכהנים ולכן יכלו לדרוש את החלק הגדול ביותר בערים למושב ובהכנסות שנקבעו למוכת הכהונה. וגם חלקם של הלויים בתרומת המלקח היה גדול פי עשרה מחלקם של הכהנים (כמדבר ל"א, כ"ח-ד'). ואולם בתקופה שלאחר גלות בבל, כאשר נשתנה מצב העניינים ומספר הכהנים עלה על מספר הלויים, תוקנה תקנה שינתן מעשר גם לכהנים³⁵ (יבמות פ"ו, ב'; פילון II 361; קדמוניות IV, 4, 3; שם 9, 2; 8, 8; Vita 12; XX); ובכל זאת אנחנו מוצאים כאמנה, אשר בה קבלו בניי על עצמם לשמור ולקיים את מצוות התורה, שחובת המעשר נקבעה אז כמו שצוו עליה בס' ת"כ (נחמיה י', ל"ח). אמנם המעשר לא התאים בצורה כזאת למצב העניינים בעת ההיא וככ"ז לא הרחיבו עז בנפשם לנעו בחקי התורה; ורק אח"כ הכריחום החיים המעשיים להתפשר עם תנאי הזמן³⁶. וכל העובדות האלה מתנגדות בהחלט להנחה, שם' ת"כ נוצר בימי גלות בבל.

(ה) תנאי החיים אחר גלות בבל ויתר החקים אשר בת"כ.

וגם אם נתבונן אל אי-אלה חקים אחרים של ס' ת"כ נראה ונוכת, כי רחוקים הם ושונים מאד מהרגלי החיים אשר אחר הגלות ואי-אפשר בשום אופן לקבוע את זמנו בתקופה זו. בת"כ כתוב, כי המס השנתי לעבודת המקדש הוא מחצית השקל (שמות ל', י"ג ואילך; דהיי"ב כ"ד, ה', ו', ט'); אולם כאמנה אשר בנחמיה י', ל"ג התחייב העם לתת רק שלישית השקל בשנה³⁶). — נחמיה י', ל"ה וי"ג, ל"א מיחס חשיבות גדולה להבאת קרבן העצים לבית האלהים "לעתים מזומנים"³⁷). וחג העצים בחמשה עשר באב, שעליו מסופר בפרשות במגלת תענית פרק ה', מעיד על ערכו הגדול של קרבן העצים בימי הכית השני (יוסף בן מתתיהו: מלחמות היהודים, ספר ב', י"ז, ו'; משנה תענית ד', ד'). אמנם גם ס' ת"כ מצוה בהדגשה מיוחדת (ויקרא ו', כ' ואילך), כי "אש תמיד תוקד על מזבח העולה", אולם אין אנחנו מוצאים בו אפילו אות אחת על דבר הבאת קרבן עצים. —

כתוב אחד בת"כ אומר, שעבודת הלויים החלה מבן שלשים ומעלה (כמדבר ד', ג') וכתוב אחר אומר — מבן עשרים וחמש ומעלה (כמדבר ח', כ"ג); חכמינו ז"ל ישבו את הסתירה הזאת באמרם, כי מבן "חמש ועשרים שנה לתלמוד ומבן שלשים לעבודה" (חולין כ"ד, ע"א; ספרי במדבר, בהעלותך). אולם אחר גלות בבל

(א) וכבר בימי הנביא מלאכי היה נתן, כנראה, המעשר לכהנים, מפני שהנביא הזה אומר (ג', י'): "הביאו את כל המעשר לבית האוצר"; אולם לפי האמנה אשר בנחמיה י', ל"ה צריך להביא לבית האוצר רק את מעשר המעשר; עין גם בנחמיה י"ב, מ"ד וי"ג, ח' י"ב. אמנם לפי דהיי"ב ל"א, י"א ואילך היו מכיאים כבר בימי יחזקיהו את המעשר לפקדון בלשכות אשר בבית ה'.

החלה עבודת הלויים מבן עשרים ומעלה (עין בעזרא ג', ח'); לפי דברי הימים כבר תוקנה התקנה הזאת בימי מלכות דוד (דהי"א כ"ג, כ"ד; דהי"ב ל"א, י"ז)³⁸. ומהו הדבר שהעיר את לב מחברו של ת"כ, אם הספר הנ"ל נכתב אחר הגלות, לאחר את זמן התחלת עבודתם של הלויים ולקבעו באופן שונה מהמנהג שהיו נוהגים בימיו?—הוכחתי למעלה (עמ' ס"ב ואילך), שראנתם העקרות של מנהיגי העם בשוכם מבבל היתה למנוע את בני עמם מהתחתן בשכניהם עובדי האילים. מלבד זאת הראיתי באופן ברור (עמ' ס"ו), שאין למצא כת"כ שום רמז לאסור ההתחתנות בעמים נכרים. וכי אפשר הדבר שמתחוקק אשר חי בתקופה שאחר הגלות לא ישים לב כלל וכלל אל שאלת החיים והזמן החשובה הזו של עם ישראל? ס' ת"כ הקדיש שני פרקים (ויקרא י"ח וכו') לחקי הנשואים ונתן בפרק כ"א (ויקרא) חקי נשואים מיוחדים לכהנים; וכי אפשר הדבר שמתחוקק תיאוקרט, אשר כתב את הספר הנ"ל — שבזמנו נשאו להם הכהנים נשים נכריות (עזרא י', י"ח) ושבזמנו חרץ הנביא מלאכי את משפטם של אלה אשר בערו בנות אל נכר" לשבט — לא יזכיר כלל את אסור ההתחתנות בעמים נכרים! זהו דבר שאין הדעת מוכלתו! והעובדה הזאת כשהיא לעצמה אוסרת עלינו בכל תקף לקבע את זמן יצירתו של ס' ת"כ בתקופה שלאחר גלות בבל.

(א) קיונו (סעיף י"א, הערה ד' וסעיף ט"ו הערה כ"ח) רוצה לישב את הסתירה הזאת באופן כזה: בכמדבר ח', כ"ג אנחנו מוצאים את תקונו המאוחר של החק אשר בכמדבר ד', ג'; מספרם המועט של הלויים (עין בעזרא ב', ט'; בנחמיה ד', ט'; בעזרא ח', ט"ו ואילך) גרם לתקון הזה. בתקופה מאוחרת היה צרך, לרגלי מצב הדברים הנ"ל, לקבע את זמן כניסתם של הלויים לעבודה בשנת העשרים לימי חייהם; ומכיון שאי אפשר היה להכניס בזמן ההוא את התקנה הזאת לתוך התורה, לכן יחסה בעל דהי"א כ"ג, כ"ד לדוד. כך אומר קיונו. — על זאת נשיב רק את הדברים דלקמן: (א) לו ראו צרך לתקן את המצוה אשר בכמדבר ד', ג', כי עתה היו משנים שם רק את המספר בלבד ולא היו מחוקקים חק אחר הסותר את הראשון; הלא דבר כזה מתנגד לשכל! ומי שאינו מסתפק בישוב המקראות אשר³⁸ בתלמוד יוכל להסכים להנחתו של הנגסמברג (Beitr. III. 392), שהמצוה הראשונה נאמרה לדוד המדבר, כשהיו נושאים את אהל המועד ומעבירים אותו ממקום למקום, והמצוה השניה — לדורות הבאים. (ב) ההנחה השניה — שבתקופה מאוחרת (אחרי חתימת התורה), בימי הבית השני, היה צרך כשנוי חדש — היא מתוסרת כל יסוד, מפני שאי אפשר להעלות על הדעת, שמספר הלויים הלך וקטן מתקופה לתקופה; להפך, מתקבל יותר על הלב דבר זה, שבזמן מאוחר, כאשר הוטבו תנאי החיים בארץ ישראל, הלך מספר הלויים הבאים מבבל לא"י הלך ורב. ומכל שכן שהנחה זו רחוקה מאד מן האמת לפי שמתו של קיונו גופא האומר, כי המשוררים והשוערים, שלא היו לפנים בקהל הלויים, נעשו בתקופה מאוחרת לויים³⁹; ובאופן כזה גדל כודאי מספר הלויים במדה נכרת⁴⁰. עין גם בפרושו של דילמאן לבמדבר ח', כ"ג ואילך.